

Psychologische theorieën over seksualiteit: Een evaluatie

Jacques van Lankveld¹ & Luk Gijs²

¹Faculteit Psychologie, Open Universiteit, Heerlen, Nederland

²Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen, KU Leuven, België

Samenvatting

In dit themanummer over psychologische theorievorming over seksualiteit werden een achttal theoretische gezichtspunten beschreven, die een groot deel van de seksuologie bestrijken. De reikwijdte van deze theorieën wisselt: sommige beogen meerdere seksuele fenomenen te verklaren, andere zijn toegespitst op een specifiek seksueel fenomeen. In deze slotreflectie wordt de kwaliteit van deze theorieën geëvalueerd met wetenschapsfilosofische criteria zoals verklarende en predictieve kracht, empirische onderbouwing en klinische bruikbaarheid. Vastgesteld wordt dat sommige theoretische perspectieven regressief zijn en andere progressief. Verder worden een aantal knelpunten van de huidige psychologische theorievorming over seksualiteit gesignaleerd. Deze knelpunten betreffen vooral de westerse en ahistorische bias in de huidige psychologische theorievorming over seksualiteit.

Het huidige nummer van het Tijdschrift voor Seksuologie en het juninummer van dit jaar vormen samen een speciale uitgave over psychologische theorievorming in seksonderzoek. Deze bevat, naast het inleidende en dit afsluitende artikel van de gastredactie, in totaal acht inhoudelijke bijdragen. In de verschillende artikelen werd een selectie van psychologische theorieën over seksualiteit belicht: het sociaal-psychologische perspectief op gender en seksualiteit, de hechtingstheorie, de emotietheorie, de leertheorie, het evolutionair-psychologische perspectief, de cognitieve theorie, en enkele specifieke theoretische benaderingen van genderdysforie en parafilie. Aspecten van seksualiteit die aan bod kwamen waren: seksueel (dis)functioneren, genderverschillen in seksueel gedrag, relationeel functioneren rondom seks, partnerkeuze en jaloezie, seksueel geweld en genderdysforie en parafilie. Samen bestrijken deze aspecten een groot deel van het wetenschapsgebied van de seksuologie, al laten ze bepaalde verschijnselen, zoals bijvoorbeeld seksuele oriëntatie, vrijwel onbesproken.

Opgemerkt wordt dat andere wetenschappelijke tijdschriften op deze weg zijn voorgegaan. Zo wijdde het *Journal of Sex Research* in 1998 een volledig nummer aan de rol van theorie in seksonderzoek onder redactie van David Weis (1998). Deze uitgave van het TvS is echter geen herhaling van dat themanummer. De

theorieontwikkeling heeft niet stilgestaan en ruim 20 jaar aan seksonderzoek later is het zinvol om de stand van zaken opnieuw in kaart te brengen. Een verschil is verder dat deze speciale TvS uitgave volledig gericht is op de psychologische theorievorming, terwijl het special issue van het *Journal of Sex Research* ook biologische en antropologische theorieën omvatte. Deze komen niet aan bod in dit themanummer vanwege het eenvoudige gegeven dat beide gastredacteuren psycholoog zijn en biologische en medische theorieën buiten hun expertisegebied vallen.

Goede en slechte theorie

De meeste van de besproken psychologische theorieën bieden geen allesomvattende verklaringen voor het volledige domein van de seksualiteit, maar richten zich op één of meer deelgebieden daarvan. Zo bevat deze speciale uitgave vier artikelen die ieder een theoretisch model van seksueel (dis)functioneren behandelen: de leertheorie, de cognitieve theorie, de hechtingstheorie en de emotietheorie. Deze theorieën bieden echter niet alleen verklaringen voor seksueel (dis)functioneren, maar ook voor psychische verschijnselen op andere wetenschapsgebieden dan de seksuologie. Dit geldt ook de evolutionair-psychologische theorie die verklaringen oppert voor een breder scala van seksuele gedragingen waaronder partnerkeuze en seksuele jaloezie, en de sociale theorie over genderverschillen die verklaringen geeft voor gender- en seksuele oriëntatie-specifieke normen en gedragingen op seksueel gebied. Beide laatste theorieën verklaren ook andere menselijke gedragingen.

Het artikel over genderdysforie daarentegen bespreekt en vergelijkt meerdere theoretische verkla-

Jacques van Lankveld is psycholoog, psychotherapeut en seksuoloog, en hoogleraar klinische psychologie aan de Open Universiteit.

Luk Gijs is psycholoog en universitair hoofddocent aan het Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Leuven.

ringsmodellen die zich beperken tot dat specifieke deelgebied van de seksuologie. Datzelfde doet het artikel over theorieën over parafilie. Er bestaan in het seksuologische onderzoeksveld dus zowel theorieën die gesitueerd zijn in de mainstream van de psychologie (sociale psychologie, evolutionaire psychologie, cognitieve psychologie, leerpsychologie, emotieleer) als specifieke seksuologische theorieën (zie de artikelen over verklaringen modellen voor genderdysforie en parafilie). In dat opzicht maakt seksonderzoek enerzijds dus onmiskenbaar deel uit van de psychologie in brede zin, maar het heeft anderzijds ook een zelfstandige positie, met theorievorming die alleen seksuele fenomenen probeert te verklaren. Deze tweevoudigheid vinden we op zichzelf een goede zaak. Het positioneert het onderzoek naar psychologische verklaringen van seksuele verschijnselen binnen het grotere vakgebied van de psychologie, zodat het seksonderzoek kan profiteren van de ontwikkelingen in de psychologie, terwijl anderzijds duidelijk wordt dat specifiek (psycho)seksuologisch onderzoek naar seksuele fenomenen zinvol is, omdat het niet volledig overlapt met het psychologisch onderzoek naar andere fenomenen. Natuurlijk kunnen er lastige situaties ontstaan als voorspellingen op basis van specifieke seksuologische theorieën strijdig blijken met algemene psychologisch theorieën; echter net zoals bij tegenstrijdige theorieën binnen hetzelfde domein kunnen kritische experimenten dienen als empirische toets voor de tegenstrijdige claims.

Alle besproken theorieën hebben hun aantrekkelijke kanten. Sommige onderzoekers en klinici zijn uitgesproken aanhangers van de ene theorie en verwerpen alle andere. Zo waarden sommigen Freud's psychoanalytische theorie over de seksuele ontwikkeling vanwege de diepe inzichten en verklaringen die deze theorie te bieden heeft voor klinische verschijnselen. Zij vinden daarentegen de leertheoretische verklaring van Skinner voor diezelfde verschijnselen armoedig en oppervlakkig. Aanhangers van de laatste brengen daar dan soms weer tegen in dat Skinner's theorie tot voorspellingen heeft geleid die de empirische toets keer op keer glansrijk bleken te doorstaan, terwijl die van Freud, ondanks zijn inhoudelijke rijkdom, nauwelijks empirisch getoetst is, volgens sommigen moeilijk om te zetten is in toetsbare hypothesen (Notturmo & McHugh, 1986), en bij het weinige experimentele onderzoek dat wel gedaan is gefalsificeerd werd (zie voor een overzicht: Eysenck, 1987). Wat de één dus beschouwt als een cruciale kwaliteit van een theorie is voor de ander van ondergeschikt belang, met andere woorden: beide partijen verschillen in hun metatheoretische opvattingen over wat een goede theorie moet doen en kunnen. Weer anderen zijn echter meer eclectisch en kiezen het theoretische model als uitgangspunt voor hun empirisch onderzoek dat naar hun inzicht het beste past bij het fenomeen in kwestie.

Het doel van deze afsluitende beschouwing van de gastredactie van deze speciale uitgave is het evalu-

ren van de kwaliteit van de behandelde theoretische perspectieven op seksualiteit. Let wel: we pretenderen niet een onafhankelijke en valide beoordeling te geven. Om te beginnen is er een *bias* in de geselecteerde theoretische modellen; we hebben een beperkte selectie gemaakt (maximaal acht theorieën) en alleen de meest gangbare en vaakst toegepaste theorieën zijn geselecteerd. Er is daarom geen reden om te verwachten dat één of meer daarvan als kwalitatief ondermaats of irrelevant beoordeeld zullen worden. Het is niet onze opzet om winnaars of verliezers te kiezen.

Wetenschappelijke theorieën hebben zowel sterke als zwakke kanten, afhankelijk van hoe ze 'presteren' in het licht van de verschillende functies van een theorie. Er zijn (uiteraard zouden we bijna zeggen) verschillende opvattingen in omloop over wat een wetenschappelijke theorie precies is, en wat de functies van een theorie zijn (Gray, 2017). De Groot's (1961, p. 42) definitie van een wetenschappelijke theorie van bijna 60 jaar geleden ("een systeem van logisch samenhangende, met name niet-strijdige, beweringen, opvattingen en begrippen betreffende een werkelijkheidsgebied, die zo zijn geformuleerd, dat het mogelijk is er toetsbare hypothesen uit af te leiden") vereist van een goede theorie slechts dat deze aan formeel-logische criteria voldoet en bovenal falsifieerbaar is, en specificiert geen functies van een theorie. Een recentere definitie van Gawronski en Bodenhausen (2015) ("Psychologische theorieën zijn gericht op het identificeren van algemene principes die kunnen worden gebruikt om beter te begrijpen waarom mensen zich gedragen zoals ze doen (verklaring) en om te voorspellen hoe mensen zich gedragen in bepaalde situaties (voorspelling)") omvat dergelijke functies wel.

Wij hebben voor de evaluatie in deze slotbeschouwing gekozen voor een definitie die aansluit bij de laatstgenoemde. Een psychologische theorie van seksualiteit dient om seksuele fenomenen te verklaren en te voorspellen, en hoe beter beide functies vervuld worden, des te positiever ons oordeel over een theorie. Merk op dat een goede voorspelling van nieuwe observaties niet vanzelfsprekend samengaat met een goede verklaring van het betreffende verschijnsel; zie bijvoorbeeld het werk van Ward en collega's over de (problematiese) verhouding tussen dynamische risicofactoren als predictie of verklaring van zedenmisdrifprecidive (Heffernan, Wegerhoff, & Ward, 2019).

Beoordelingscriteria

In de literatuur zijn meerdere sets van beoordelingscriteria te vinden voor hoe goed of slecht wetenschappelijke theorieën in de psychologie zijn (zie onder meer Eysenck, 1987; Weis, 1998; Gawronski & Bodenhausen, 2015). De argumenten voor de keuze van deze criteria komen uit de wetenschapsfilosofie (voor een recent overzicht: Salazar, DiClemente & Crosby, 2015). Eysenck (1987) stelt bijvoorbeeld dat goede theorieën zich onderscheiden doordat ze gebruikt worden binnen, wat

hij noemt, een *progressief* onderzoeksprogramma, terwijl een slechte theorie samengaat met een *regressief* onderzoeksprogramma. Dit onderscheid komt van de wetenschapsfilosoof Lakatos (1968) die, voortbouwend op het falsificatieprincipe van Popper (1959), opmerkte dat wetenschappers, wanneer de voorspellingen van een theorie bij empirische toetsing niet uitkomen, in eerste instantie niet de theorie laten vallen, maar deze proberen te stutten door bijvoorbeeld aanvullende randvoorwaarden te formuleren waaronder de voorspellingen op basis van de theorie wel en niet gelden. Als die er niet toe leiden dat nieuwe toetsing de aangepaste theorie ondersteunen, moet er steeds meer energie gestoken worden in het overeind houden van de theorie met allerlei lapmiddelen. Dit is wat Lakatos en Eysenck het *regressieve* onderzoek noemen. Eysenck geeft hierbij de psychoanalytische theorie over het ontstaan van psychopathologie als voorbeeld. Na verloop van tijd bleek deze niet meer geloofwaardig omdat ze de empirische toets niet kon doorstaan en werd deze theorie opzij geschoven voor een andere die de empirische observaties beter voorspelt. Eysenck noemde, onder meer, de volgende criteria voor een goede theorie die een progressief onderzoeksprogramma mogelijk maakt: (1) Het vermogen om nieuwe feiten te voorspellen (en niet alleen om eerdere observaties te verklaren). Dit criterium wordt des te duidelijker behaald wanneer een concurrerende theorie deze feiten juist niet voorspelt of wanneer de voorspelling indruist tegen de *common sense* verwachting; (2) het vermogen om te kunnen verklaren wat eerder uitzonderingen op een regel leken te zijn; (3) het vermogen om verschillende wetenschapsgebieden te verenigen; en (4) dat de theorie heeft geleid tot praktische/klinische toepassingen.

Gawronski en Bodenhausen (2015) stelden (onder meer) de volgende twee beoordelingscriteria voor: (1) De theorie is falsifieerbaar. Goede theorieën ("alle zwanen zijn wit") specificeren welke observatie uitgesloten is (bijvoorbeeld dat zwarte zwanen bestaan). Dit is een verbetering van criterium 1 van Eysenck; een theorie kan immers nooit definitief bevestigd worden, omdat er altijd nog een observatie gedaan kan worden die de theorie alsnog onderuithaalt, terwijl één enkele observatie die door de theorie expliciet uitgesloten wordt voldoende is om deze te falsificeren. Zowel de verklaringsfunctie als de voorspellingsfunctie van een wetenschappelijke theorie vallen onder dit criterium; en (2) een goede theorie is intern consistent volgens formeel-logische criteria. Er mogen geen tegenstrijdige voorspellingen door de theorie gedaan kunnen worden ("zwanen zijn zwart of wit"), omdat dit de mogelijkheid wegneemt dat een observatie de theorie zou kunnen falsificeren. Dit leidt onder meer tot beperkingen in het aantal proposities (uitspraken over de relatie tussen concepten) die een theorie bevat. Hoe minder proposities, des te kleiner immers de kans op inconsistenties. Dit laatste criterium komt overeen met wat De Groot (1961) verlangde van een goede theorie. Gawronski en

Bodenhausen (2015) noemen nog andere criteria, die we hier niet zullen gebruiken (zoals *conservatism, parsimony, refutability, precision, non-tautological*). Hun criteria overlappen voor een belangrijk deel met die van Eysenck (1987) en Weis (1998), die eveneens uitgaan van dezelfde metatheoretische aannames, zoals het falsificatieprincipe van Popper en het onderscheid tussen progressieve en regressieve onderzoeksprogramma's van Lakatos. De tot nog toe besproken aspecten van een goede of slechte theorie betreffen vooral formele kwaliteitscriteria (als bijvoorbeeld mate van innerlijke consistentie, verklarings- en voorspellingsbereik en empirische onderbouwing) en die criteria onderschrijven wij. Een belangrijke wetenschapsfilosofische kwestie, die vooral door feministische en historiserende wetenschapsfilosofen aan de orde is gesteld, betreft twee andere vragen: (1) in welke mate kan een theorie waar zijn, gelet op het feit dat ze altijd binnen een specifieke historische, maatschappelijke en culturele context geformuleerd wordt en (2) vanuit welke vooronderstellingen en met welke vooringenomenheden (bijvoorbeeld met betrekking tot gender of "DE" natuur) wordt een theorie geformuleerd en wat impliceert dit voor de kwaliteit van een theorie? Denk hierbij bijvoorbeeld aan het seksuologische werk van Foucault (1984) en Tiefer (1994). Het gaat het bestek van deze reflectie te buiten om daar fundamenteel op in te gaan (zie daarvoor bijvoorbeeld: Crasnow, 2013; Rutherford, 2020; Sullivan, 2020). Wel willen we er nadrukkelijk voor pleiten dat er meer dan gebruikelijk (vergelijk hoe deze vragen wel of niet aan bod komen in de verschillende bijdragen van dit themanummer) in de psychologische theorievorming over seksualiteit aandacht besteed wordt aan deze vragen. We zouden zelfs durven zeggen dat een theorie die haar vooronderstellingen en vooringenomenheid expliciteert een betere theorie is dan een theorie die dat niet doet, mits ook aan de andere hierboven beschreven criteria van theoretische kwaliteit voldaan is.

Evaluatie

Aan de hand van deze criteria bespreken we hieronder de verschillende theoretische modellen van seksualiteit in deze speciale uitgave, in de volgorde waarin ze zijn opgenomen. We zullen bij het evalueren van de psychologische theorieën over seksualiteit primair gebruik maken van het criterium 'mate van empirische ondersteuning voor de theorie', door zowel fundamenteel als toegepast onderzoek, alsook gebruik maken van het criterium 'in welke mate heeft de theorie geleid tot effectieve interventies in de professionele seksuologische hulpverlening'.

Genderverschillen

Centraal in de sociale theorie van gender en seks (Vanwesenbeeck, 2020) staat het begrip heteronormativiteit. Dat verwijst naar een stelsel van normen inzake mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit. Hoewel

de term heteronormativiteit anders doet vermoeden verwijst die niet naar de dominantie van heteroseksualiteit, maar naar de (geconstrueerde) verschillen tussen mannelijke en vrouwelijke seksuele patronen en hun (veronderstelde) complementariteit. Heteronormativiteit domineert de maatschappelijke - en door individuen geïnternaliseerde - normen met betrekking tot wat normaal of toegestaan gedrag is voor vrouwen en mannen op seksueel en relationeel gebied. Dit normstelsel heeft negatieve gevolgen op verschillende levensgebieden. Vanwesenbeeck (2020) poneert een sterke claim voor de verklarende en voorspellende kracht van de theorie over heteronormativiteit door te stellen dat “wetenschappelijk inzicht in de schadelijkheid van heteronormativiteit en in de onderliggende processen, ... als vanzelf een agenda voor sociale verandering dicteert.” (p. 58). Het genderperspectief wordt ook op andere terreinen ingezet om sociale en psychische fenomenen te verklaren, zoals onder meer man-vrouwverschillen in agressie, leidinggeven, zorgzaamheid. Op al deze gebieden worden vrouwen en mannen door krachten in hun omgeving, zoals bijvoorbeeld cultuur en opvoeding, gesocialiseerd. Dit proces verloopt via de diverse leermechanismen van klassieke (associatieleren) en instrumentele (belonen en straffen) conditionering en via sociaal leren (observatie en imitatieleren). Hier ligt een verbinding met de leertheorie die door Both (2020) behandeld wordt in deze speciale uitgave. De sociale theorie van gender en seks omvat een cluster van diverse theorieën (waaronder de sociaal-cognitieve leertheorie van Bandura (1977, 1986), de seksuele script theorie van Simon en Gagnon (Simon & Gagnon, 1984), en de sociale-structuur theorie van Eagly en Wood (1999), sommige voor een deelgebied van de seksualiteit, andere geldend voor een groter deel van het genderdomein.

Dat er ook een theorie in omloop is, de *gender similarities hypothesis* (Hyde, 2005; Oliver & Hyde, 1993), die stelt dat ‘mannen’ en ‘vrouwen’ op de meeste seksuele variabelen meer overeenkomsten dan verschillen vertonen en dat er enkel duidelijke genderverschillen zijn in de frequentie van masturbatie en porno kijken, in de opvattingen over *casual* seks en in het plegen of slachtoffer zijn van seksueel geweld, is in de optiek van Eysenck een sterk punt omdat dit de mogelijkheid biedt om de tegenovergestelde voorspellingen uit beide theorieën in vergelijkend onderzoek te toetsen.

Hoe staat het met het verklarend en voorspellend vermogen van dit cluster van sociale theorieën over gender en seks? Er is de nodige empirische steun voor voorspellingen die op deze theorieën gebaseerd zijn. Zo werd de hypothese dat grotere maatschappelijke ongelijkheid samenhangt met grotere genderverschillen in seksueel gedrag bevestigd in een meta-analyse van vergelijkend onderzoek tussen meer en minder egalitaire samenlevingen (Petersen & Hyde, 2010). Of de voorspelling op basis van dit model bevestigd dat een maatschappelijke ontwikkeling richting grotere ge-

lijkheid ook de genderverschillen in seksueel gedrag en bijbehorende opvattingen verkleint, is een hypothese die onderwerp van prospectief onderzoek zou kunnen zijn. Dergelijke maatschappelijke ontwikkelingen zijn echter niet willekeurig experimenteel te manipuleren, en voor zover bekend zijn er ook nog geen ‘natuurlijke experimenten’ op dit terrein uitgevoerd. Dit raakt aan één van de lastige aspecten van de beoordeling van hoe goed of slecht een theorie is: naarmate de oorzakelijke factoren minder op individueel-psychologisch en meer op sociaal-maatschappelijk niveau gesitueerd zijn, limiteert dit sterker de mogelijkheid om de causale status van de theorie in experimenteel onderzoek vast te stellen. De sociale theorieën hebben geen directe toepassing gekregen in de seksuologische hulpverlening.

Hechtingstheorie

De hechtingstheorie, toegepast op seksualiteit en relaties van volwassenen, werd door Dewitte (2020) kritisch behandeld in de tweede bijdrage van het juninummer. De auteur concludeert dat hechting(soriëntatie) tot nu toe te veel als een onveranderlijk gegeven werd beschouwd, ontstaan in de jeugd en meegedragen gedurende het verdere leven, terwijl hechting zich tijdens de hele levensloop blijft ontwikkelen en bovendien contextafhankelijke effecten kan hebben. Ook werd in ouder onderzoek volgens de auteur te veel nadruk gelegd op individuele verschillen in hechtingsoriëntatie terwijl de effecten van hechting op de relationele dynamiek onderbelicht bleven. In romantische relaties vormt de partner de belangrijkste ‘omgevingsfactor’. De partner is daarom onmisbaar bij het bestuderen van de relatiedynamiek. Toekomstig onderzoek zou zich dus meer op de dynamische en contextuele kenmerken van hechting moeten richten en zeker de relatiepartner meeneemen in de modellen.

Hoe goed doet de hechtingstheorie het op het vlak van empirische toetsing? Het theoretisch model als zodanig doet geen intern tegenstrijdige uitspraken. Dewitte merkt wel op dat er problemen zijn met betrekking tot de samenhang van het theoretische model en de instrumenten waarmee de hechtingsconcepten worden gemeten. Omdat in sommige studies dergelijke instrumenten (vragenlijsten) weer gebruikt zijn om de theorie te toetsen, terwijl de theorie juist de basis vormde voor de ontwikkeling van het instrument, kan er sprake zijn van een cirkelredenering; zie het *non-tautology* criterium van Gawronski en Bodenhausen (2015). Terecht adviseert Dewitte om meerdere aspecten van hechting te meten (*multi-trait*), waaronder psychofysiologische reacties, en om multi-methodische onderzoeksdesigns in te zetten, die een betere validiteit van de onderzoeksresultaten opleveren.

De hechtingstheorie heeft veel empirisch onderzoek gegenereerd en dat wordt de laatste decennia alleen maar meer, zodanig zelfs dat soms de verzuchting klinkt dat vrijwel alles met de hechtingstheorie

te verklaren en te voorspellen valt (Roisman & Grohl, 2011; Schaller, 2007). Zoals Eysenck (1987) al opperde, is het bewijs voor een theorie echter sterker wanneer er een concurrerend model bestaat voor min of meer dezelfde verschijnselen, dat andere voorspellingen doet. De hechtingstheorie kan in dit opzicht profiteren van minstens één ander concurrerend model van seksualiteit en relaties, de *zelf-differentiatie* theorie (Bowen, 1978; Perel, 2006; Schnarch, 1991), die soms observaties voorspelt die diametraal tegenovergesteld zijn aan wat het hechtingsmodel voorspelt, zoals ook Dewitte signaleert in haar artikel. Er zijn inmiddels meerdere *head-to-head* vergelijkingsstudies gepubliceerd met wisselende uitkomsten, die soms in het voordeel van de ene en dan weer van de andere theorie uitpakken (Burri, Schweitzer, & O'Brien, 2014; Hainlen, Jankowski, Paine, & Sandage, 2016). Zo vonden Timm en Keiley (2011) in hun cross-sectionele studie dat zelfdifferentiatie geen direct effect had op tevredenheid over de (seksuele) relatie maar wel samenhang met de seksuele communicatie binnen koppels, terwijl hechting een direct effect had op tevredenheid over de relatie in algemene zin maar niet over de seksuele relatie. Eenzelfde type studie vond juist dat zelfdifferentiatie wel tevredenheid over de relatie voorspelde (Ferreira, Narciso, Novo, & Pereira, 2014).

Intussen is er veel evidentie verzameld die het verklarend en voorspellend vermogen van de hechtingstheorie voor verschillende aspecten van seksualiteit ondersteunt (zie voor reviews en meta-analyse: Karantzias et al., 2016; Kim & Miller, 2020; Sentino, Thompson, Patterson, & Freeman, 2018; Stefanou & McCabe, 2012). Op vlak van klinische toetsing, vormt de hechtingstheorie de basis voor de *Emotionally Focused Couple Therapy* (Johnson, 2009; Johnson & Talitman, 1997). Deze vorm van relatietherapie wordt door therapeuten met een speciale opleiding in EFT in toenemende mate toegepast in de hulpverlening bij seksuele problemen (Penne & Borms, 2019). Op deze manier worden de voorspellingen op basis van de hechtingstheorie ook getoetst in de klinische praktijk, alhoewel het onderzoek hiernaar nog erg beperkt is.

Emotietheorie

De emotietheorie wordt op een breed terrein in het psychologisch onderzoek ingezet (Frijda, 1988). Henckens en Everaerd (2020) geven een beknopte samenvatting in het juninummer van het *TvS* over de toepassing op het terrein van seksueel functioneren. Emoties motiveren tot gedrag en seksuele opwindning kan opgevat worden als een dergelijke emotie (Everaerd, 1989). Emoties bevatten diverse aspecten (beoordeling, actiebereidheid, affect, *arousal*), die deels plaatsvinden buiten het bewustzijn en uiteindelijk kunnen leiden tot subjectieve gevoelens, lichaamsreacties en waarneembaar (motorisch) gedrag. De harde kern van de emotietheorie is dat emoties gepaard gaan met veranderingen in actiebereidheid door de positieve

of negatieve beoordeling van waargenomen prikkels. Daarbij is het onderscheid tussen *liking* en *wanting* relevant (zie van Lankveld & Janssen, 2020, p. 176). De emotietheorie speelt onder meer een centrale rol in het cognitief-motivationale model van seksuele opwindning van Janssen en collega's (Janssen, Everaerd, Spiering, & Janssen, 2000).

Henckens en Everaerd spreken zich niet uit over de interne consistentie van de emotietheorie. In de loop van de tijd heeft de emotietheorie zich sterk ontwikkeld; de versie van Frijda (1988) is een helder en éénduidig theoretisch model. Hoewel het onderscheid tussen *liking* en *wanting* (Robinson & Berridge, 1993; Toates, 2014) van recentere datum is, hoeft deze verfijning van het theoretisch model niet zonder meer gezien te worden als een reparatiepoging van een theorie die door ontbrekende evidentie in de problemen is geraakt.

Want hoe staat het met de empirische ondersteuning? In een wat verder verleden is er zeker ondersteuning gevonden voor de emotietheorie in experimentele studies (Koukounas & McCabe, 2001; Macapagal & Janssen, 2011; Peterson & Janssen, 2007; Prause, Janssen, & Hetrick, 2008; Wolchik et al., 1980), en het informatieverwerkingsmodel van Janssen en collega's (2000) vormt een illustratie van de progressieve aard van het op de emotietheorie gebaseerde onderzoeksprogramma. Volgens de auteurs is er recent echter minder onderzoek gedaan, alhoewel dit zeker niet stil is komen staan (zie bijvoorbeeld Brom et al., 2016). Toepassingen van de emotietheorie in de seksuologische hulpverlening zijn niet beschreven.

Leertheorie

In het laatste artikel van het juninummer behandelt Both (2020) de leertheorie, één van de '*grand theories*' in de psychologie. De wetmatigheden van hoe mensen en dieren nieuw gedrag aanleren en hoe dit gedrag in stand wordt gehouden, c.q. wordt vervangen door ander gedrag, door middel van klassieke en instrumentele conditionering, generalisatie, uitdoving en counterconditionering, vormen samen de leertheorie. Both vat de kern van de leertheorie heel beknopt samen: "Positieve ervaringen bevorderen doorgaans het gedrag dat tot de ervaring leidde, terwijl negatieve ervaringen gedrag laten afnemen en tot vermijding aanzetten. Op deze manier leren we ons gedrag steeds zo aan te passen dat de kans op een gunstige uitkomst het grootst is. Door ervaring leren we ook welke stimuli in onze omgeving een positieve seksuele uitkomst voorspellen, en welke een negatieve, zodat we weten welke stimuli we het beste kunnen opzoeken en welke we beter kunnen vermijden." (Both, 2020, p. 84).

De leertheorie heeft in de loop van de tijd een sterke ontwikkeling doorgemaakt omdat deze steeds is aangepast aan de uitkomsten van nieuw experimenteel onderzoek. Zo is duidelijker geworden dat éénmaal aangeleerd gedrag weliswaar (tijdelijk) onderdrukt

kan worden of vervangen door ander gedrag, maar dat daarmee de eerder aangeleerde associaties niet uitgewist zijn. De interne consistentie van het model wordt daardoor steeds getoetst en voorspellingen die strijdig blijken met onderzoeksresultaten worden vervangen.

De leertheorie beschikt door deze traditie van experimentele toetsing van haar hypothesen over een robuuste *evidence base*, alhoewel deze volgens Both juist voor seksuele aspecten van gedrag, zoals opwindingsreacties, nog beperkt van omvang is, en ook niet altijd tot ondubbelzinnige uitkomsten bleek te leiden. De vertaling van leerpsychologische onderzoeksbevindingen in het laboratorium naar de dagelijkse situatie staat nog in de kinderschoenen, alhoewel er positieve aanwijzingen zijn voor de ecologische validiteit (Hoffmann, Peterson, & Garner, 2012). De leertheorie is echter herkenbaar in veel gangbare interventies in seks therapie en vormt daarmee een solide basis voor het therapeutisch handelen van seksuologen. Denk aan de graduele exposure aan beangstigende seksuele stimuli in *sensate focus* therapie en de begeleide exposure bij de behandeling van primair vaginisme (ter Kuile et al., 2009; ter Kuile, Melles, de Groot, Tuijnman-Raasveld, & van Lankveld, 2013).

Cognitieve theorie

De invloed van de cognitieve theorie op het seksuologische werkveld vormt het onderwerp van de bijdrage van Van Lankveld en Janssen (2020) in het huidige nummer. De kern van de cognitieve theorie is de assumptie dat bewuste en onbewuste informatieverwerking, menselijke beleving en gedrag elkaar wederzijds beïnvloeden. Gevoelens en gedrag kunnen opgevat worden als eindproducten van cognitieve informatieverwerking. Om gedrag en gevoel te veranderen, bijvoorbeeld in het geval van seksuele problemen, dient de wijze van informatieverwerking te veranderen.

Net als bij de leertheorie worden de ontwikkelingen van de cognitieve theorie in belangrijke mate gestuurd door de uitkomsten van het experimentele (laboratorium)onderzoek op dit gebied. Hierdoor worden inconsistenties in de theorie en tegenstrijdige voorspellingen geïdentificeerd. Het onderzoek binnen de cognitieve psychologie kan gekenschetst worden als een *progressief* programma in termen van Lakatos (1968); er is sprake van sterke expansie en vernieuwing. Een voorbeeld hiervan is de toevoeging van het concept van de automatische informatieverwerking aan het cognitieve model, nadat duidelijk geworden was dat allerlei gedragingen niet verklaard konden worden door alleen bewuste, gecontroleerde cognitieve processen te beschouwen (Nisbett & Wilson, 1977; Zajonc, 1980).

Er is de nodige evidentie verzameld over verschillende voorspellingen opgenomen in de cognitieve theorie, zoals die over het bestaan van cognitieve vertekeningen bij individuen met seksuele disfuncties (Beard & Amir, 2010; Strahler, Baranowski, Walter, Huebner,

& Stark, 2019; Thaler, Meana & Lanti, 2009). Ook voor voorspellingen op basis van het *dual-process* model is ondersteuning gevonden, zoals die rond seksuele oriëntatie (Snowden & Gray, 2013; Snowden, Wichter & Gray, 2008) en seksueel risicogedrag (Wolfs, Bos, Mevissen, Peters, & Lankveld, 2019). Voorspellingen uit de cognitieve theorie vormen de theoretische basis van meerdere sekstherapeutische interventies, zoals cognitieve gedragstherapie voor seksuele disfuncties (van Lankveld, Both & ter Kuile, 2012), en recenter *mindfulness-based* therapie (Jaderek & Lew-Starowicz, 2019; Stephenson & Kerth, 2017).

Evolutionaire psychologie

Het artikel van Eshuis (2020) overziet de ontwikkelingen gedurende de laatste drie decennia van de evolutionair psychologische theorie, toegepast op het veld van het seksonderzoek. Deze theorie is aanvullend aan de algemene evolutietheorie en tracht verklaringen te geven voor hoe onze cognitieve architectuur in de loop van de evolutie is ontstaan. Niet alleen ons fysieke voorkomen, maar ook ons 'psychologisch ontwerp' is volgens de evolutionaire psychologie mede gevormd door het proces van erfelijke variatie en natuurlijke selectie. Seksueel gedrag speelt een centrale rol in het evolutionair proces en het ligt daarom voor de hand om - vanuit een evolutionair psychologisch perspectief - te proberen te begrijpen hoe menselijke seksuele voorkeuren en gedragsstrategieën tot stand zijn gekomen.

Een belangrijke theorie binnen de evolutionaire psychologie is dat de vrouw-man verschillen in de mate van investering, die als ouder noodzakelijk is om een kind te krijgen en zover te begeleiden dat dit kind zichzelf ook weer reproduceert (en daarmee de ouderlijke genen doorgeeft), kunnen verklaren waarom vrouwen en mannen verschillen in allerlei seksuele voorkeuren en strategieën (Trivers, 1972). Een interessant gegeven hierbij is dat de vrouwelijke strategieën in dit opzicht meer contextafhankelijk zijn, in de zin dat deze in meer egalitaire samenlevingen minder verschillen van mannelijke strategieën, maar sterker aanwezig zijn in samenlevingen waar vrouwen, zeker in de periode van zwangerschap en de vroege kindertijd van hun nakomelingen, voor hun bestaansmiddelen sterker afhankelijk zijn van een mannelijke partner. Dit is herkenbaar als de sociale-structuur theorie van Eagly en Wood (1999), die ook in de sociale theorie over genderverschillen (Vanwesenbeeck, 2020) al figureerde.

Wat betreft de interne consistentie en de empirische evidentie van het evolutionair-psychologische perspectief valt op te merken dat Eshuis op sommige deelgebieden een wildgroei van hypothesen signaleert, bijvoorbeeld met betrekking tot de observaties dat ook vrouwen kortstondige seksuele relaties aangaan, terwijl dit op basis van de *parental investment* hypothese niet plausibel zou zijn. Dit zou kunnen duiden op pogingen om de theorie te redden in situaties waarin

de empirische observaties de voorspellingen van de theorie niet ondersteunen. In Lakatos' termen wijst dit op een *regressief onderzoeksveld* en bevindt de theorie zich dus in de gevarezone. Ook geeft de evolutionaire psychologie geen plausibele verklaring voor mannelijke en vrouwelijke homoseksualiteit; de verklarende hypothesen ervoor tieren welig, echter zonder robuuste empirische ondersteuning te vinden.

De evolutionaire psychologie heeft de handicap dat het principieel onmogelijk is om causaal aan te tonen hoe de betreffende psychologische mechanismen in hun eigen context geëvolueerd zijn, omdat die context nu eenmaal in het (verre) verleden ligt. Zij is daardoor gedwongen om de evidentie voor haar voorspelling te zoeken in het heden door aan te tonen dat de betreffende eigenschappen in de huidige context tot reproductief succes leiden. Dichter dan het onderzoek naar dergelijke proximale bewijzen kan de evolutionaire theorie niet bij haar doel komen. Ook constateert Es-huis dat de klinische seksuologische toepassingen van het evolutionaire perspectief tot nu toe beperkt zijn gebleken.

Theorievorming over genderidentiteit en genderincongruentie

Kreukels en Steensma (2020) behandelen in hun bijdrage een aantal theorieën over genderidentiteit en genderincongruentie. Zij stellen zich het ambitieuze doel om de verschillende theoretische perspectieven te integreren tot een biopsychosociaal model van genderincongruentie. Allereerst constateren de auteurs dat er nog maar weinig onderzoek gedaan is naar de ('normatieve') ontwikkeling van de genderidentiteit bij kinderen die congruentie blijken te ervaren tussen toegewezen geslacht bij geboorte en de ervaren genderidentiteit (cisgender kinderen). Uit de weinige studies die gepubliceerd zijn, komen geen grote verschillen naar voren in het ontwikkelingsbeloop tussen gendercongruente en -incongruente kinderen. Wel is meer bekend over afzonderlijke factoren in de genderidentiteitsontwikkeling, zoals *genderconstantie* (consistent onderscheid kunnen maken tussen vrouwen en mannen), *genderlabeling* (zichzelf en anderen benoemen als meisje/jongen), *genderstabiliteit* (constantie van geslacht tijdens de levensloop), *genderconsistentie* (constantie ondanks verandering van uiterlijke lichamelijke kenmerken), *gendersegregatie* (voorkeur voor contact met leeftijdsgenoten van hetzelfde/andere geslacht), en *gendertypisch spelgedrag*.

John Money was één van de eerste onderzoekers die voorstelde om sekse en gender (identiteit/rol) te onderscheiden. Van hem is ook de theorie dat de genderincongruentie veroorzaakt wordt door omgevings/opvoedingsfactoren ("een periode waarin de gender expressie (de uiting van de genderrol) van iemand ernstig geblokkeerd was geweest ..."; Kreukels & Steensma, 2020, p. 200). Ook andere één-factor verklaringmodellen schreven een belangrijke rol toe aan de

ouders en de opvoeding. Over het algemeen is de empirische steun voor deze modellen heel beperkt gebleven. Datzelfde geldt voor multifactoriële verklaringen waarin kind- en ouderfactoren gezamenlijk genderincongruentie zouden kunnen veroorzaken.

Kreukels en Steensma (2020) beperken zich niet tot psychologische theorieën, maar bespreken ook de neurobiologische theorieën, die de afgelopen decennia de boventoon hebben gevoerd in dit onderzoeksterrein. Voor genetische factoren is weinig robuuste ondersteuning gevonden; volgens de auteurs leveren vermoedelijk meerdere genen, naast niet-genetische factoren, bijdragen aan het ontstaan van genderincongruentie. De *seksuele differentiatie hypothese* schrijft het ontstaan toe aan blootstelling aan afwijkende testosteronniveaus in het eerste en tweede trimester van de zwangerschap; de *body perception hypothese* postuleert een rol van de neurale netwerken voor lichaamswaarneming in het ontstaan van genderincongruentie. Wellicht spelen zowel blootstelling aan afwijkende geslachtshormoonniveaus als neurale verschillen in lichaamswaarneming een rol in het ontwikkelingsproces van genderincongruentie.

De auteurs waarschuwen onzes inziens terecht voor de mogelijke *bias* die in het onderzoek op dit terrein geslopen kan zijn, doordat het meeste onderzoek en daaruit volgende theorievorming gebaseerd is (geweest) op de relatief beperkte groep van mensen die een incongruentie ervaren tussen het toegewezen geslacht bij geboorte en de ervaren genderidentiteit, zonder deze te vergelijken met controlegroepen. Het is niet vanzelfsprekend dat het ontwikkelingspad van de genderidentiteit bij mensen met deze incongruentie ons ook voldoende informeert over het pad van individuen die het toegewezen geslacht wel als vanzelfsprekend en passend ervaren. Verder merken zij op dat er nog nauwelijks onderzoek bestaat waarin zowel neurobiologische als psychologische factoren tegelijk zijn onderzocht.

Samenvattend concluderen Kreukels en Steensma dat de evidentie voor de meeste theorieën in dit veld heel beperkt is. Zij geven richtingen aan waarbij onderzoek zou kunnen helpen met het formuleren van een biopsychosociaal verklaringmodel. De auteurs beschrijven geen klinische toepassingen van de behandelde psychologische theorieën over genderincongruentie.

Theorievorming over parafilieën

Gijis en Verschuieren stellen allereerst vast dat de psychologische theorievorming over parafilieën en parafiele stoornissen al vele jaren lang gekenmerkt wordt door een paradigmatische tweespalt over de classificatie van parafilieën als pathologie of als normale variatie of diversiteit. Vooralsnog ziet het er niet naar uit dat deze tweespalt snel opgelost zal worden. Wel is duidelijk dat de beweging naar normalisatie de afgelopen 70 jaren aan kracht heeft gewonnen en geleid

heeft tot een sterker onderscheid tussen parafilie en parafiele stoornis, alsook (in het bijzonder in de ICD-11) tot een (verdere) depathologisering van sommige parafilieën. Wat de psychologische theorievorming in engere zin betreft, concluderen de auteurs dat er een grote heterogeniteit is in de psychologische theorieën over parafilieën. Vele daarvan worden gekenmerkt door onheldere definities van kernconcepten als seksuele interesse, voorkeur of parafilie, stilstaande theorievorming, en te geringe empirische onderbouwing. Twee uitzonderingen daarop zijn de neurobiologisering van pedofilie (en seksueel misbruik van een kind) en de theorievorming over BDSM (*Bondage and Discipline, Dominance and Submission, Sadism and Masochism*) vanuit een normaliserend perspectief. Opmerkelijk is dat deze beide ontwikkelingen (nog?) niet geleid hebben tot specifieke therapeutische interventies.

Conclusies

Een conclusie waaraan onzes inziens niet valt te ontkomen, is dat er op het gebied van de theorievorming in de seksuologie volop beweging is. Dat geldt voor de meeste van de in deze speciale uitgave besproken aspecten van seksualiteit. Ook binnen de verschillende theoretische stromingen is meestal sprake van zichtbare ontwikkeling. Het evolutionair-psychologische perspectief lijkt hierop een uitzondering te vormen. De theorie kent beperkingen in de bewijsvoering die inherent zijn aan het (historische) perspectief en is vooral bezig met het repareren van gaten in theorie die geslagen zijn door gebrek aan ondersteuning in empirisch onderzoek. Ook het ontbreken van bevredigende verklaringen voor het bestaan van verschillende seksuele oriëntaties speelt een rol in de zwakke positie van de evolutionaire psychologie.

Er lijken verschillen te bestaan in de toepasbaarheid van de verschillende seksuologische theorieën binnen *progressieve* dan wel *regressieve* onderzoeksprogramma's (Eysenck, 1987; Lakatos, 1968). De betere papieren in dit opzicht hebben de hechtingstheorie, de leertheorie, en de cognitieve theorie. De op deze modellen gebaseerde onderzoeksprogramma's zijn expansief te noemen; ook de toepassingen ervan in de klinische hulpverleningspraktijk wijzen daarop. In de theorievorming over genderincongruentie is behoefte aan meer multifactorieel onderzoek en aan integratie van de tot nu toe afzonderlijk opererende neurobiologische en psychologische modellen in een biopsychosociaal model. In de theorievorming over parafilie en parafiele stoornissen is misschien wel allereerst behoefte aan minder theorieën en meer empirisch onderzoek zodat mogelijk *progressieve* onderzoeksprogramma's onderscheiden kunnen worden van *regressieve*. De neurobiologische theorievorming over pedofilie (en seksueel misbruik van kinderen) en de theorievorming over BDSM vanuit een normaliserend perspectief in de afgelopen twintig jaren worden daarbij eerder als *progressief* gezien. De verschillen tussen deze twee

perspectieven zijn echter groot, zodat moeilijk aan de conclusie kan ontkomen worden dat psychologische theorieën die parafilieën, c.q. parafiele stoornissen in het algemeen willen verklaren met één theoretisch gezichtspunt eerder regressief zijn. Het risico daarbij is evenwel dat de psychologische theorievorming op dit terrein versnipperd tot theorievorming per parafilie en zo verzandt in een onsamenvattende verzameling van theorieën over atypische seksuele 'smaken'. Ook dient er meer aandacht te komen voor een adequate definitie van kernvariabelen (en hoe die te meten), zodat duidelijker wordt welk fenomeen theorieën op dit deelterrein trachten te verklaren.

Andere overwegingen bij de kwaliteit en het nut van psychologische theorieën over seksualiteit

In het redactieproces zijn ondergetekenden intensief bezig geweest met de verschillende theoretische perspectieven. Af en toe vielen ons overlappende thema's op die in meerdere perspectieven opdoken, zoals tussen de sociale theorie over genderverschillen en de evolutionaire psychologie, tussen de hechtingstheorie en de evolutionaire psychologie, en tussen de emotietheorie en de cognitieve theorie. Maar vaker merkten we op dat er nauwelijks aandacht is voor dwarsverbanden tussen de verschillende theoretische psychologische raamwerken. Een uitzondering is het ambitieuze streven van Kreukels en Steensma om de verschillende verklaringmodellen voor genderincongruentie te integreren tot een biopsychosociaal model.

We constateren verder dat het empirisch onderzoek dat in de diverse bijdragen besproken werd in het kader van de beschikbare evidentie voor de betreffende theorie een nogal WEIRD (*Western, Educated, Industrial, Rich, and Democratic*; zie Henrich, Heine & Norenzayan, 2013) karakter heeft, en dat de vraag gesteld moet worden of deze theorieën ook valide zijn in andere culturele, economische en historische omstandigheden. Zo werd dit door Röttger-Rössler (2014) expliciet betwijfeld voor de hechtingstheorie. De evolutionaire psychologie is in dit opzicht juist een sterk paradigma aangezien deze een uitgesproken cross-culturele en historische methodologie voorstaat.

Evenzo valt op dat theorieën vooral getracht hebben om verklaringen te genereren voor enkelvoudige fenomenen (genderidentiteit, seksuele interesse, seksueel functioneren versus disfunctioneren, sociaaleconomische status, etnische achtergrond, gezondheidsstatus, etc.), die geen rekening houden met het gegeven dat het werkelijke leven van de individuen die bestudeerd worden, gelijktijdig gekenmerkt wordt door meerdere van deze posities. Eén van de manieren om die volle rijkdom van het te bestuderen fenomeen tot zijn recht te laten komen wordt geboden door de *intersectionaliteitstheorie*. Manuel (2006) beschrijft deze als "a theory which argues that our lives and the choices we make are best understood as a consequence of our social location (i.e., the intersection of race, gender, class, and other forms

of identity and distinction)". Onderzoek dat volgens dit beginsel opereert zou de ecologische validiteit van het seksonderzoek kunnen vergroten.

Samenvattend constateren we dat momenteel in het seksonderzoek een rijk palet aan psychologische theorieën wordt gebruikt, die positief geëvalueerd kunnen worden wanneer we de criteria verklaring, predictie, empirische evidentie en effectieve klinische toepassing hanteren. Over het algemeen liggen deze theorieën aan de basis van progressieve onderzoeksprogramma's (Eysenck, 1987; Lakatos, 1968). Er zijn nog te weinig pogingen ondernomen tot integratie van meerdere psychologische theorieën. De belangrijkste verbeterpunten die we hebben gesignaleerd betreffen de mogelijk beperkte validiteit van de theorieën en de bijbehorende empirische evidentie voor andere culturele, socio-economische en historische contexten dan die van de westerse samenlevingen waarin het seksonderzoek tot nu toe vooral heeft plaatsgevonden.

Literatuur

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Oxford: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Inc.
- Beard, C., & Amir, N. (2010). Attention bias for sexual words in female sexual dysfunction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 36, 216-226.
- Both, S. (2020). Een leertheoretisch perspectief op seksueel functioneren. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 84-93.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Jason Aronson.
- Brom, M., Laan, E., Everaerd, W., Spinhoven, P., Trimbos, B., & Both, S. (2016). The influence of emotion upregulation on the expectation of sexual reward. *Journal of Sexual Medicine*, 13, 105-119.
- Burri, A., Schweitzer, R., & O'Brien, J. (2014). Correlates of female sexual functioning: Adult attachment and differentiation of self. *Journal of Sexual Medicine*, 11, 2188-2195.
- Crasnow, S. (2013). Feminist philosophy of science: Values and objectivity. *Philosophy Compass*, 8, 413-423.
- de Groot, A. D. (1961). *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*. 's-Gravenhage: Mouton & Co.
- Dewitte, M. (2020). Een kritische blik op de hechtingstheorie: Naar een meer diverse, dynamische, dyadische en positieve visie op hechting en seks. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 68-78.
- Eagly, A. H., & Wood, W. (1999). The origins of sex differences in human behavior: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist*, 54, 408-423.
- Eshuis, J. (2020). 30 jaar evolutionair psychologisch perspectief op seksualiteit. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 181-197.
- Everaerd, W. (1989). Commentary on Sex Research: Sex as an emotion. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 1, 3-15.
- Eysenck, H. J. (1987). 'There is nothing more practical than a good theory' (Kurt Lewin) - true or false? In W. J. Baker, M. E. Hyland, H. van Rappard & A. W. Staats (Eds.), *Current Issues in Theoretical Psychology* (40 ed., pp. 49-64). Oxford: North-Holland.
- Ferreira, L. C., Narciso, I., Novo, R. F., & Pereira, C. R. (2014). Predicting couple satisfaction: The role of differentiation of self, sexual desire and intimacy in heterosexual individuals. *Sexual and Relationship Therapy*, 29, 390-404.
- Foucault, M. (1984). *Geschiedenis van de seksualiteit. Deel 2: Het gebruik van de lust*. Amsterdam: Boom.
- Frijda, N. H. (1988). *De emoties: Een overzicht van onderzoek en theorie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Gawronski, B., & Bodenhausen, G. V. (2015). Theory evaluation. In B. Gawronski & G. V. Bodenhausen (Eds.), *Theory and Explanation in Social Psychology* (pp. 3-23). New York, NY: Guilford Press.
- Gray, K. (2017). How to map theory: Reliable methods are fruitless without rigorous theory. *Perspectives on Psychological Science*, 12, 731-741.
- Hainlen, R. L., Jankowski, P. J., Paine, D. R., & Sandage, S. J. (2016). Adult attachment and well-being: Dimensions of differentiation of self as mediators. *Contemporary Family Therapy*, 38, 172-183.
- Heffernan, R., Wegerhoff, D., & Ward, T. (2019). Dynamic risk factors: Conceptualization, measurement, and evidence. *Aggression and Violent Behavior*, 48, 6-16.
- Henckens, M. J. M. J., & Everaerd, W. (2020). Seks is Emotie. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 79-83.
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2013). The weirdest people in the world? In S. M. Downes & E. Machery (Eds.), *Arguing about human nature: Contemporary debates*. (pp. 198-216). New York, NY: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Hoffmann, H., Peterson, K., & Garner, H. (2012). Field conditioning of sexual arousal in humans. *Socioaffective Neuroscience & Psychology*, 2, 17336.
- Hyde, J. S. (2005). The gender similarities hypothesis. *American Psychologist*, 60, 581-592.
- Jaderek, I., & Lew-Starowicz, M. (2019). A systematic review on mindfulness meditation-based interventions for sexual dysfunctions. *Journal of Sexual Medicine*, 16, 1581-1596.
- Janssen, E., Everaerd, W., Spiering, M., & Janssen, J. (2000). Automatic processes and the appraisal of sexual stimuli: Toward an information processing model of sexual arousal. *Journal of Sex Research*, 37, 8-23.
- Johnson, S. M. (2009). Attachment theory and emotionally focused therapy for individuals and couples: Perfect partners. In J. H. Obegi & E. Berant (Eds.), *Attachment theory and research in clinical work with adults*. (pp. 410-433). New York, NY US: Guilford Press.
- Johnson, S. M., & Talitman, E. (1997). Predictors of success in emotionally focused marital therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23, 135-152.
- Karantzas, G. C., McCabe, M. P., Karantzas, K. M., Pizzirani, B., Campbell, H., & Mullins, E. R. (2016). Attachment style and less severe forms of sexual coercion: A systematic review. *Archives of Sexual Behavior*, 45, 1053-1068.
- Kim, H. M., & Miller, L. C. (2020). Are insecure attachment styles related to risky sexual behavior? A meta-analysis. *Health Psychology*, 39, 46-57.
- Koukounas, E., & McCabe, M. P. (2001). Sexual and emotional variables influencing sexual response to erotica: A psychophysiological investigation. *Archives of Sexual Behavior*, 30, 393-408.
- Kreukels, B. P. C., & Steensma, T. D. (2020). Theorievorming over genderidentiteit en gender incongruentie. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 198-208.
- Lakatos, I. (1968). Changes in the problem of inductive logic: *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics* (Vol. 51, pp. 315-417). Amsterdam: Elsevier.
- Macapagal, K. R., & Janssen, E. (2011). The valence of sex: Automatic affective associations in erotophilia and erotophobia. *Personality and Individual Differences*, 51, 699-703.
- Manuel, T. (2006). Envisioning the possibilities for a good life: Exploring the public policy implications of intersectionality theory. *Journal of Women, Politics & Policy*, 28, 173-203.
- Nisbett, R. E., & Wilson, T. D. (1977). Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84, 231-259.
- Notturmo, M. A., & McHugh, P. R. (1986). Is Freudian psychoanalytic theory really falsifiable? *Behavioral and Brain Sciences*, 9, 250-252.

- Oliver, M. B., & Hyde, J. S. (1993). Gender differences in sexuality: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 114, 29-51.
- Penne, I., & Borms, R. (2019). Het bevorderen van intimiteit in sekstherapie: Een kwestie van zoeken naar verbinding of differentiatie? *Tijdschrift voor Seksuologie*, 43, 144-154.
- Perel, E. (2006). *Mating in Captivity: Reconciling the Erotic + the Domestic*. New York: Harper Collins.
- Petersen, J. L., & Hyde, J. S. (2010). A meta-analytic review of research on gender differences in sexuality, 1993-2007. *Psychological Bulletin*, 136, 21-38.
- Peterson, Z. D., & Janssen, E. (2007). Ambivalent affect and sexual response: the impact of co-occurring positive and negative emotions on subjective and physiological sexual responses to erotic stimuli. *Archives of Sexual Behavior*, 36, 793-807.
- Popper, K. R. (1959). *The logic of scientific discovery*. Oxford: Basic Books.
- Prause, N., Janssen, E., & Hetrick, W. P. (2008). Attention and emotional responses to sexual stimuli and their relationship to sexual desire. *Archives of Sexual Behavior*, 37, 934-949.
- Robinson, T. E., & Berridge, K. C. (1993). The neural basis of drug craving: An incentive-sensitization theory of addiction. *Brain Research Reviews*, 18, 247-291.
- Roisman, G. I., & Grohl, A. M. (2011). Attachment theory and research in developmental psychology: An overview and appreciative critique. *Social development: Relationships in infancy, childhood, and adolescence*. (pp. 101-126). New York, NY, US: Guilford Press.
- Röttger-Rössler, B. (2014). Bonding and belonging beyond WEIRD worlds: Rethinking attachment theory on the basis of cross-cultural anthropological data. In H. Otto & H. Keller (Eds.), *Different faces of attachment: Cultural variations on a universal human need*. (pp. 141-168). New York, NY: Cambridge University Press.
- Rutherford, A. (2020). Doing science, doing gender: Using history in the present. *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 40, 21-31.
- Salazar, L. F., DiClemente, R. J., & Crosby, R. A. (2015). Philosophy of science and theory construction. In L. F. Salazar, R. A. Crosby & R. J. DiClemente (Eds.), *Research methods in health promotion*, 2nd ed. (pp. 23-43). Hoboken, NJ: Jossey-Bass/Wiley.
- Schaller, M. (2007). Is secure attachment the antidote to everything that ails us? *Psychological Inquiry*, 18, 191-193.
- Schnarch, D. M. (1991). *Constructing the Sexual Crucible: An integration of sexual and marital therapy*. New York: Norton.
- Sentino, P., Thompson, P. L., Patterson, D., & Freeman, D. (2018). A review of literature: An examination of the correlation between attachment styles and adolescent girls' sexual behaviors. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 28, 677-694.
- Simon, W., & Gagnon, J. H. (1984). Sexual scripts. *Society*, 22, 53-60.
- Snowden, R. J., & Gray, N. S. (2013). Implicit sexual associations in heterosexual and homosexual women and men. *Archives of Sexual Behavior*, 42, 475-485.
- Snowden, R. J., Wichter, J., & Gray, N. S. (2008). Implicit and explicit measurements of sexual preference in gay and heterosexual men: A comparison of priming techniques and the implicit association task. *Archives of Sexual Behavior*, 37, 558-565.
- Stefanou, C., & McCabe, M. P. (2012). Adult attachment and sexual functioning: A review of past research. *Journal of Sexual Medicine*, 9, 2499-2507.
- Stephenson, K. R., & Kerth, J. (2017). Effects of mindfulness-based therapies for female sexual dysfunction: A meta-analytic review. *Journal of Sex Research*, 54, 832-849.
- Strahler, J., Baranowski, A. M., Walter, B., Huebner, N., & Stark, R. (2019). Attentional bias toward and distractibility by sexual cues: A meta-analytic integration. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 105, 276-287.
- Sullivan, D. (2020). Social psychological theory as history: Outlining the critical-historical approach to theory. *Personality and Social Psychology Review*, 24, 78-99.
- ter Kuile, M. M., Bulté, I., Weijenberg, P. T., Beekman, A., Melles, R., & Ongena, P. (2009). Therapist-aided exposure for women with lifelong vaginismus: A replicated single-case design. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 77, 149-159.
- ter Kuile, M. M., Melles, R., de Groot, H. E., Tuijnman-Raasveld, C. C., & van Lankveld, J. J. (2013). Therapist-aided exposure for women with lifelong vaginismus: A randomized waiting-list control trial of efficacy. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 81, 1127-1136.
- Thaler, L., Meana, M., & Lanti, A. (2009). Misremembering pain: Memory bias for pain words in women reporting sexual pain. *Journal of Sexual Medicine*, 6, 1369-1377.
- Tiefer, L. (1994). Sex is not a natural act. *Zeitschrift für Sexualforschung*, 7, 36-42.
- Timm, T. M., & Keiley, M. K. (2011). The effects of differentiation of self, adult attachment, and sexual communication on sexual and marital satisfaction: A path analysis. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 37, 206-223.
- Toates, F. (2014). *How sexual desire works: The enigmatic urge*. New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Trivers, R. L. (1972). Parental investment and sexual selection. In B. Campbell (Ed.), *Sexual selection and the descent of man, 1871-1971* (pp. 136-179). Chicago, IL: Aldine.
- van Lankveld, J., Both, S., & ter Kuile, M. M. (2012). Cognitieve gedragstherapie bij seksuele disfuncties van vrouwen en mannen: Een overzicht. *Gedragstherapie*, 45, 155-184.
- van Lankveld, J., & Janssen, E. (2020). Cognitieve theorieën in seksuologisch onderzoek en praktijk. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 170-180.
- Vanwesenbeeck, I. (2020). Sociale perspectieven op gender en seks: Verworvenheden en uitdagingen. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 44, 58-67.
- Weis, D. L. (1998). The use of theory in sexuality research. *Journal of Sex Research*, 35, 1-9.
- Wolchik, S. A., Beggs, V. E., Wincze, J. P., Sakheim, D. K., Barlow, D. H., & Mavissakalian, M. (1980). The effect of emotional arousal on subsequent sexual arousal in men. *Journal of Abnormal Psychology*, 89, 595-598.
- Wolfs, K., Bos, A. E. R., Mevissen, F. E. F., Peters, G.-J. Y., & Lankveld, J. J. D. M. (2019). Sexual arousal and implicit and explicit determinants of condom use intentions. *Archives of Sexual Behavior*, 48, 469-480.
- Zajonc, R. B. (1980). Feeling and thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151-175.

Summary

Psychological theories about sexuality: An evaluation

In this special issue on psychological theories of sexuality, eight theoretical views were presented, covering much of sexology. The scope of these theories varies: some aim to explain different sexual phenomena, others focus on a specific sexual phenomenon. In this concluding reflection, the quality of these theories is assessed on the basis of criteria such as explanatory and predictive power, empirical support and clinical utility. It turned out that some theoretical perspectives are regressive and others progressive. Furthermore, a number of bottlenecks of current psychological theories of sexuality were identified, mainly related to their Western and ahistorical bias.

Keywords: psychological theory, sex research, sexology, philosophy of science

Trefwoorden: psychologische theorie, seksonderzoek, seksuologie, wetenschapsfilosofie